

Vallkärra kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

MAX LASERNA 2015-08-18

Max Laserna
Byggnadsantikvarie

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Vallkärra kyrka

Torns församling, Torna kontrakt, Lunds stift,
Vallkärra socken, Vallkärra 23:1, Lunds kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Vallkärra kyrkby ligger omkring 5 kilometer från Lunds stadskärna i slättbygdslandskapet norr om staden. Socknen består byarna Vallkärra och Vallkärratorn belägna i fullåkersbygd. Kyrkan och kyrkogården är centralt placerade utmed den gamla landsvägen från Lund till Landskrona som leder genom byn.

Fornfynd som påträffats i nuvarande Vallkärra by visar på att området varit en boplats sedan stenåldern. I ett domstolsprotokoll från 1726 omnämns att en bronsåldershöj på Vallkärra kyrkogård skattsökts. Några spår efter högen är idag inte synliga.

1676 utkämpades slaget vid Lund mellan Sverige och Danmark, vilket anses vara ett av historiens blodigaste slag på nordisk mark. Den avgörande striden, som blev utslagsgivande för Skånes permanenta övergång till Sverige, stod på markerna mellan Nöb-

Flygbild över Vallkärra by tagen från öster, 2014. Foto: Pär-Martin Hedberg (även försätsblad).

Vallkärra kyrka innan Wählin's restaurering 1907. Tvärskeppens oputsade gavelrösten var mönstermurade i karaktäristisk Bruniusstil.

belöv och Vallkärra. Vallkärra brann då ner sedan danskarna tänt eld på byn. Då inga noteringar finns om att kyrkan skulle ha skadats vid slaget antar man att den klarade sig undan härjningarna.

Bevarade kartor från 1774 visar att byn vid storskiftet bestod av nio kringbyggda gårdar och ett tjugotal gatehus. Efter enskiftet 1812 fanns enbart fyra gårdar och ett fåtal gatehus kvar i bykärnan.

Någon gång i mitten av 1870-talet utbröt en brand som ödelade många av byns hus. Idag består den lilla byn främst av en- och en halvplansvillor i rött tegel med sadeltak. Under slutet av 1960-talet tillkom ny bebyggelse på Möllebacken.

Kyrkobyggnaden

Vallkärra kyrka uppförs troligen under 1100-talets första hälft efter romanskt mönster med långhus kor och absid. Under tidig medeltid tillfogas kyrkan ett romanskt västtorn. Kyrkans kor och absid förses då även med kalkmålningar, sannolikt någon gång under 1100-talet, vilka tillskrivits den så kallade Finjagruppen (1125–1150).

Tornets gavelröste muras om i tegel under gotiskt tid och förses med spetsbågiga och runda nischer. På 1400- eller 1500-talet valvslås tornets bottenvåning samt långhuset och koret. En tegelmur uppförs i tornets bottenvåning och bakom väggen muras ett nytt trapphus upp och söder om långhuset byggs ett vapenhus.

1773 skänker kyrkans klockare, Lars Bennergren, ett dopbord till kyrkan. Orsaken till detta var troligen att kyrkan införskaffat det dopfat som vid 1900-talets början skulle stå modell för dagens dopfunt. Kyrkans medeltida dopfunt var nämligen fyrkantig och passade därför illa med det nya dopfatet. Troligen kastas dopfunten därför ut, då den inte längre fyller någon funktion i kyrkan.

1844 byggs kyrkan till med två tvärskepp vars bredd motsvarar det medeltida långhusets. Ritningarna upprättades av domkyrkoarkitekten Carl George Brunius. Tvärskeppens gavlar mönstermuras i mörkt, rött tegel med blinderingar och nischer. Vapenhuset rivs och huvudentrén flyttas till tornets västfasad.

1903 återfinns cuppan till kyrkans medeltida dopfunt på en närbelägen gård där den använts som utfodringskärl för kreatur. Cuppan förvaras sedan dess på Lunds historiska museum. Några år senare, 1907, genomförs en omfattande reovering av kyrkans interiör under ledning av domkyrkoarkitekten Theodor Wählin. Samtliga valv, utom hjälmvalvet i absiden och tornets kryssvalv, rivs. I långhuset och koret ersätts kryssvalven med tunnvalv gjutna i betong. Sidoskeppens breda gavelrösten delas och sidos-

Kyrkan sedd från nordväst.

keppens kryssvalv i tegel rivs och ersätts med nya i betong. Murpelarna som varit placerade i mitten av öppningarna mellan långhuset och sidoskeppen rivs och ersätts med kolonner i granit. Norr om koret uppförs en sakristia med tillhörande källare och pannrum. Kyrkorummet förses med nya bänkar och ny orgelläktare och altarring. På sidoskeppens gavlar muras tinnar och kyrkan får nya gjutjärnsfönster med katedralglas. Taket läggs om med formgjutna tegelpannor som läggs på öppen läkt och understryks. Vid ombyggnaden återupptäcks kalkmålningarna i koret och absiden. Målningarna plockas ned och flyttas till historiska museet i Lund.

1959 inrättas ett dopkapell i det norra tvärskeppets östra del efter ritningar upprättade av arkitekten Aina Berggren. Dopfunten var tidigare placerad norr om korttrappan. 1963 renoveras även det norra tvärskeppet och en ny orgel installeras.

För att göra plats för den nya orgeln flyttades dopkapellet till det södra sidoskeppet. Arkitekt för ombyggnaden var Torsten Leon Nilsson.

Under slutet av 1900-talet påträffas foten till kyrkans medeltida dopfunt som kastas ut från kyrkan på 1770-talet i ett stenröse på gården Vallkärra 4. Foten kalkas och används under en tid som vägmärke i tron om att det är en gammal kvarnsten. Långt senare passerar arkeologen Anders Öhman från Lund gården och får då syn på foten och gör kopplingen till cuppan utan fot som förvaras på Lunds historiska museum. Han kontaktar ägaren som då flyttar in foten i sin trädgård i väntan på att museifolket ska åka ut och hämta in artefakten.

1994 genomförs en utvändig restaurering. Taken lyfts och förses med ventilation. Takfallen läggs om och får nya tegelpannor från Vittinge.

2015 förs den medeltida dopfuntens fot slutligen till Lunds historiska museum och placeras tillsammans med cuppan.

Exteriör

Kyrkobyggnaden är troligen uppförd på en kallmurad grund av gråsten. Murarna är i huvudsak uppförda i skalmursteknik, det vill säga med en yttre och en inre mur där mellanrummet fylls med bruk och överblivet stenmaterial. Sakristian som uppfördes vid Wählins restaurering 1907 är byggd med fullmurar av tegel.

I tornets västra fasad finns flera ankarjärn, vilka hjälper till att hålla samman konstruktionen.

Samtliga kyrkans fasader är slätputsade och vitkalkade. Den slevdragna putsen följer delvis murverkens ojämnheter. Murarna går ner i marken utan markerad sockel.

Västtornet har en kvadratisk plan och har en tegelavtäckt strävpelare i sydvästra hörnet. Den västra fasaden har flertalet ankarslutar, vilka fäster i det inre bjälklagen och på så vis håller samman murarna. Tornets fasader är försedda med ljudöppningar i samtliga väderstreck. I mitten på varje ljudöppning står en kolonnett av höörsandsten och nertill är murytan avtäckt med solbänkar av kalksten. Det östra gavelröset är mönstermurat med fyra lansettbågiga nischer samt en rund blindering i mitten. I tornets västfasad återfinns kyrkans huvudentré. Den lackade ekporten är försedd med svartmålad smidesbeslag. Över porten finns en relief i konststen föreställande den sittande Kristus flankerad av två knäböjande änglar. Reliefen vilar på en dekorativt huggen överliggare och konsoler i sandsten.

Långhuset döljs till största del av tvärskeppen och markeras åt väster enbart av de två bevarade tinnarna bredvid tornet. Åt öster är gaveln markerad med tre tinnar. Fönstren i tvärskepp, kor, sakristia och absid är alla av smidesjärn med blyinfattat katedralglas.

Bortsett från absiden som är avtäckt med ett dubbelfalsat koppartak är samtliga takfall avtäckta med rött tegel. Tinnarna har munk- och nunnetegel medan tornet ännu har kvar sina formpressade tegelpannor från ombyggnaden 1907. Resterande takfall bär vittingetegel från renoveringen 1994. Avvattningssystemet är utfört i kopparplåt, bortsett från stuprören som ersatts med brunmålad plåt.

Interiör

Kyrkan nås från huvudentrén i tornets västra fasad. Vapenhuset är relativt litet då det förminskades på 1400- eller 1500-talet då väggen mot torntrappans murades upp. Rummets kryssvalv är det enda av sitt slag som bevarats sedan medeltiden. Valvribborna vilar på knippepilastrar med profilerade kapitäl. Utöver entrédörren finns tre ekdörrar i rummet: en mindre förrådsdörr mot norr, en dörr till trappan till tornets andra våning och läktaren samt en pardörr som leder in till kyrkorummet.

Långhuset har en rektangulär planform och är välvt med ett tunnvalv av betong. Ovanför ingången från vapenhuset finns

Västportalens tympanonfält av konststen bärs upp av konsoler i sandsten. Både stenhuggerierna och dörren tillkom 1907.

Kyrkorummet sett från väster.

orgelläktaren som vilar på fyra konsoler. Läktaren är tillverkad i ek med detaljer i grönt, rött och guld. På mittgångens respektive sidor finns de öppna bänkarna som tillkom vid Wählin's restaurering 1907. I mittgången finns äldre galler som hört till det tidigare kalorifersystemet som installerades vid samma tidpunkt som bänkarna. Kyrkans äldre altaruppsats från 1500-talet är upphängd i mitten på triumfbågväggen. Predikstolen från samma århundrade är placerad i långhusets sydöstra hörn. Tvärskeppen förbinds med kyrkorummet genom stora runda valv. Valvbågarna vilar på kolonner av granit med kapitäl av sandsten och i mötet med väggarna på pilastrar med kapitäl av dekorativt huggen sandsten.

Det norra tvärskeppet upptas till ena hälften av tvärställda bänkar och till andra

Dopkapellet i det södra tvärskeppet.

hälften av den orgel som tillkom vid Torsten Leon Nilssons ombyggnad 1963. I den östra delen av det södra tvärskeppet finns ett dopkapell. I dess västra del står bänkar på samma sätt som i det norra tvärskeppet. Båda tvärskeppen är välvda med kryssvalv i betong, vilka saknar ribbor.

Koret är beläget på en nivå två trappsteg högre än det övriga kyrkorummet. Likt långhuset är koret välvat med ett tunnvalv i betong. I den södra muren finns ett blyinfattat fönster och i den norra en dörr som leder in till sakristian. Fönstrets motiv föreställer tre rosor och är i huvudsak utfört i grönt och rött katedralglas. Absidens ursprungliga hjälmvalv av gråsten är vitputsat. I den östra muren där det före restaureringen 1907 satt en dörr återfinns nu ett mindre fönster ovanför det murade altaret.

Mellan tornets bottenvåning och klockvåningen finns ett mindre förrådsutrymme. Klockbocken är tillverkad i ek och består av tre sektioner. Samtliga takstolar härrör från ombyggnaden 1907 och är utförda som så kallade svenska takstolar.

Inredning och inventarier

Altaret i absiden tillkom vid restaureringen 1907 och är tillverkat i kvaderhuggen sandsten med en kalkstenskiva upptill.

Altaruppsatsen är av additionstyp och är daterad till sent 1500-tal. Uppsatsen är indelad med fyra joniska engagerade kolonner som vilar på ett postament. Sidorna markeras med två voluter. Kolonnerna bär upp ett entablement på vilken ett överstycke vilar. Altaruppsatsen har sju tavlor målade av malmökonstnären Pehr Holbeck 1773.

Altarringen är genombruten och tillkom 1907. Det halvrunda skranket är tillverkat i mörkbetsad ek med delvis förgyllda och grönmålade träsniderier. Knäfallet är klätt med gulgrönt linnetyg.

Bänkinredningen är tillverkad i ek som mörkbetsats och ritades av Theodor Wählin 1907. Bänkarna är öppna med

Predikstolen från 1591.

raka gavlar ornerade med träsniderier, som i likhet med den övriga inredningen från samma tid delvis förgyllts eller mållats i rött och grönt.

Predikstolen och tillhörande baldakin tillverkades 1591. Den polykromt bemålade femsidiga korgen delas in av korintiska kolonetter, vars skaft är dekorerade med änglaansikten. I fälten står de fyra evangelisterna med sina respektive attribut. Baldakinen är åttkantig och dess undersida är indelad med lister. I dess mitt hänger en förgylld duva.

Dopfunten tillverkades i kolmårdsmarmor 1908 och formgavs av Theodor Wählin. Den runda cuppan är dekorerad med ros- och bladornament. Basen är fyrkantig och har en fot i form av en kolonnbas. Skaftet är dekorerat med vridna kanneler.

Orgelfasaden på läktaren är tillverkad i mörkt brunbetsad pommersk ek med detaljer i rött och grönt. Fasaden är uppdelad i tre partier med synliga pipor. Ovanför piporna finns friser utskurna i plåt föreställande stiliserade blommor. Fasaden byggdes 1907 och fick sin nuvarande placering på läktaren 1963 då kyrkans nya orgel tillkom.

Orgeln som finns placerad i den östra delen av den norra korsarmen ritades av Torsten Leon Nilsson och byggdes på Mårtenssons orgelfabrik i Lund 1963. Fasaden är utförd i ljus ek. Dess tre delar är fasade så att de lutar mot fasadens mitt. Orgeln har 13 stämmor fördelade på två manualer och pedal.

Den *stora kyrkklockan* tillverkades i malm 1804, och är dekorerad med växtfriser upptill och nertill. På klockans mitt finns ett textfält.

Altaruppsatsen från sent 1500-tal med tavlor tillverkade av malmökonstnären Pehr Holbeck 1773.

Dopfunten i jugendstil tillverkades för att passa ihop med kyrkans dopfat från sent 1500-tal.

Den *lilla kyrkklockan* tillkom 1909 och är tillverkad i malm. Klockan är dekorerad med lyror, lagerkransar, femuddiga stjärnor och blomstergirlander. I mitten på klockan återfinns en inskription samt det allseende ögat omgivet av strålgans.

En *mässhake* från 1600-talet i mönstrad röd sammet finns deponerad hos Lunds universitets historiska museum.

Kyrkogård

Kyrkan är placerad i den västra delen av den gamla kyrkogården. Den äldsta delen av kyrkogården utgjordes i huvudsak av området söder och öster om kyrkan. Enlig lantbrukaren L J Svensson Clemens skrifter från 1914 ska kyrkogården under medeltiden ha varit avgränsad av en upp till tre meter hög gråstensmur. Under samma tidsperiod var tiondeladan förlagd i murens nordöstra del. Ladan brändes precis som flera andra byggnader ner av danskarna under kriget 1676.

Kyrkogården genomgick flera utvidgningar under 1800-talet genom att kyrkogårdsmuren flyttades. 1859 utvidgades kyrkogården österut. Kyrkogården utvidgades norrut 1916 då även kyrkogårdsmuren revs och ersattes av dagens hagtornshäck. I samband med detta planterades den lindarkad som löper längs gången från landsvägen öster om

Den gamla kyrkogården karaktäriseras av låga buxbomshäckar och grusade gångar och gravar. Den hamlade lindarkaden som leder från landsvägen till kyrkan dominerar kyrkogården. Jämför med bilden på sidan 3.

Den nya kyrkogården anlades väster om kyrkan 1941.

kyrkogården. Den gruslagda rundel som omgärdar kyrkobyggnaden planterades med pyramidalmar. Ritningarna upprättades av länsträdgårdsmästare C. J. Lenné. Några år tidigare, 1912, hade man låtit uppföra ett bårhus efter Wåhlins ritningar.

1941 anlades den nya kyrkogården som placerades väster om den gamla efter ritningar upprättade av arkitekten Hilding Claesson och stadsträdgårdsmästaren Oskar Ahlström. Den nya kyrkogården placerades flera meter lägre än den gamla. Nivåskillnaden kommer sig av att man tog grus härifrån under 1880-talet i samband med bygget av Västkustbanan. Gränsen mellan den gamla och den nya kyrkogården markeras av en trädridå av bok. Kyrkogårdarna förbinds med en monumental stentrappa ritad av Claesson, som dock tillkom några decennier senare.

Den äldre kyrkogården karakteriseras av låga buxbomshäckar, singelbeströdda gångar och stora grustäckta gravar. Buxbomshäckarna tillkom strax efter 1900-talets mitt och ersatte de tidigare kvartersindelarna av liguster. Lindarkaden som dominerar den äldre kyrkogården markerar kyrkogårdens huvudaxel och avgränsning. Under 1950- och 60-talen planterades ett stort antal städsegröna växter, vilka idag vuxit sig höga. Dagens utformning av den gamla kyrkogården härrör till stora delar från Lennés omgestaltning 1916.

Byggnader på kyrkogården

Nordväst om kyrkan finns två minder byggnader som uppfördes då man 1996 rev det äldre bårhuset som ritats av Wåhlin 1912. Byggnaderna är uppförda i klassicistisk stil och hyser personal- och samlingsutrymmen samt toaletter och förråd.

Kulturhistorisk karaktärisering för Vallkärra kyrkoanläggning

Vallkärra kyrka uppfördes på tidig romansk tid och utgör inte bara socknens äldsta byggnad utan även en av landskapets äldsta kyrkor. Dess centrala placering och karaktäristiska exteriör med sina stora tvärskepp har betydande miljöskapande värden och byggnaden fungerar som en viktig symbol för Vallkärra by. Kyrkan har även betydelse för landskapsbilden då kyrktornet tydligt kommunicerar byns läge på Lundaslätten.

Flera av kyrkans byggnadsdelar har ännu bevarade murverk från medeltiden. Till dessa hör tornet vars konstruktion till stor del är oförändrad sedan uppförandet på 1100-talet, valven från 1400-talet samt korets och absidens väggar och delar av långhusets gavlar. De medeltida murverken utgör värdefulla byggnadshistoriska källor till kunskapen om den medeltida byggnadstekniken.

I mitten av 1800-talet byggdes kyrkan till med de två tvärskeppen som idag till stor del kännetecknar kyrkans exteriör. Carl George Brunius som var dåvarande domkyrkoarkitekt i Lund ledde arbetena. Brunius var professor i grekiska och en av landets främsta kännare av Skånes medeltida arkitektur. Hans inflytande på landskapets kyrkobyggande stod inte att finna någon annanstans i landet. Brunius ritade ett stort antal nya kyrkor, men även profana byggnader, och han ledde flertalet större kyrkorestaureringar under årtiondena kring 1800-talets mitt. Ursprungligen hade tvärskeppen gavelrösten i oputsat mörkt tegel typiskt för Brunius arkitektur. Gavelröstena gjordes emellertid om till sitt nuvarande utförande vid Theodor Wåhlins restaurering 1907.

Kyrkorummet präglas idag till stor del av den restaureringen som företogs av Theodor Wåhlin, domkyrkoarkitekt i Lund mellan åren 1902 och 1942. Wåhlin var en väl anlitad arkitekt för restaurering av de medeltida kyrkorna i Skåne under det tidiga 1900-talet. Vallkärra kyrka utgör ett intressant exempel på Wåhlins kyrkorestaureringar som karaktäriseras av arkitektens vurm för den medeltida kyrkobyggnadskonsten i Skåne. Interiört anslöt han gärna till jugendstilen och exteriören gavs i regel en tydlig medeltida prägel samtidigt som han genom sin stora kunskap om den skånska medeltidens arkitektur hade gehör för byggnadernas antikvariska värden.

Tunnvalven och kryssvalven i betong från samma tid som den fasta inredningen är byggnadsteknikhistoriskt intressanta som exempel på hur betongen började användas inom den svenska kyrkobyggnadskonsten.

Förutom den bevarade fasta inredningen från restaureringen 1907, vilken bidrar till att hålla samman interiören, finns flera inventarier och lösa föremål med särskilt höga kulturhistoriska värden. Till dessa hör bland annat predikstolen och altaruppsatsen från sent 1500-tal, kalken och paten från 1470-talet samt altarstakarna och dopfatet från sent 1500-tal.

Vallkärra äldre kyrkogård byggdes ut etappvis under 1800-talets senare hälft och 1900-talets första hälft och bevarar idag mycket av den karaktär som den fick vid länsträdgårdsmästare Lennés omgestaltning 1916. Lindarkaden som markerar mittgången på den gamla kyrkogården utgör ett viktigt miljöskapande element och bidrar väsentligt till kyrkogårdens karaktär. Utsikten från trappan som förbinder den gamla och den nya kyrkogården är sällsynt monumental i det annars flacka skånska landskapet, vilken ger platsen en säregen prägel där den tidstypiskt rätvinkliga kyrkogårdsplannen från 1940-talet visuellt binds samman med det omgivande slättbygdslandskapet.

Rekommendationer

- De medeltida murverken i tornet, koret, absiden och långhusets gavlar utgör värdefulla källor till medeltidens konst- och byggnadshistoria och bör behandlas med stor varsamhet.
- Den till stora delar bevarade fasta inredningen från 1907 med bänkar, orgelläktare, altarring och dopfunt, har en sammanhållande effekt för kyrkorummets interiöra arkitektur.
- Altaruppsatsen och predikstolen från 1500-talet har höga kulturhistoriska värden.
- Det är angeläget att kyrkogårdens tydliga strukturer med dess miljöskapande lindarkad, trädkrans och hagtornshäck samt äldre järngrindar och grindstolpar och inte minst kyrkogårdens äldre gravar bevaras.
- Kyrkans förvaring för lösa inventarier bör ses över i samråd med restaureringsarkitekt eller byggnadsantikvarie.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Vallkärra bytomt, Vallkärra 58:1. Fornlämningen avser den gamla bytomten och skyddas enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Underhållsplan för Vallkärra kyrka, Lund (2009-11-09), Restaurator AB, Malmö

Ekelin, G och Wingren, P: *Tankar i anslutning till Vallkärra kyrka*, Grundkurs i religionskunskap, avslutande självständigt arbete, vt 1982

Dahlberg, M (red.): *Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria*, Riksantikvarieämbetet 2008

Dahlberg, M (red.): *Skåne – Landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetet, opublicerad

Blom, K-A: *Andrum – kyrkor och kyrkogårdar i Lund*, Svenska kyrkan i Lund, Lund 2004

Informanter: Lars Jacobsson, f.d. stadsträdgårdsmästare i Lund samt Ingegärd Persson, kyrkvärd i Vallkärra kyrka (platsbesök 2015-05-27).

Fornsök: http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html?utm_source=fornsok&utm_medium=block&utm_campaign=ux-test, Riksantikvarieämbetet Fornsök, hämtad 2015-08-09

Historiska kartor: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/searchresult.html?archive=GEOIN&firstMatchToReturnLMS=1&firstMatchToReturnREG=1&firstMatchToReturnRAK=1&yMin=6178248&xMin=384775&yMax=6179248&xMax=385775>, hämtad 2015-08-09

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2015-05-27

Fältinventering: Max Laserna och Henrik Nilsson

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Max Laserna, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto (där inget annat anges): Max Laserna, byggnadsantikvarie

Kvalitetsgranskning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Färdigställd: 2015-08-18